

Laibe, laibatzhiam – Brød, mit lille Brød!

Dološ dutkit sámegiela ovddošeamen

Eanaš sámegiela dutkit leat leamaš olbmot geat eai ieža leat sápmelaččat, muhto man nu sivas háliidit oahppat aiddo fal sámegiela nu ollu ahte mitalit dan birra maiddái earáide iešgudetlágan dutkančállošiid bokte. Vuosttaš dutkit ledje báhpát geaidda sámegielmáhttu lei gaskoapmi oahpahit sihke sámiid ja sin boahttevaš báhpaid. Maŋŋeleappos ihte profeshunealla gielladutkit, geaidda mihkkege ii lean dehálut go sámegiela dutkat. Mo dákkár olbmot, sámegiela dutkama pionearat, 200–300 jagi dassái oidne sámegiela ja dan mearkkašumi álbmogii ja diehtagii?

Norgga vuosttaš professor lei sámegielprofessor

Vuosttaš historjjálaš dieđut sámiid ja sin gielaide birra gávdnojit juo mángga čuođi jagi duohken, muhto sámegiela dutkan álggii duođas sullii 300 jagi dassái, 1700-logu álggus. Ruota bealde dutke ja govvidedje eanaš máttimus sámegielaid, muhto Norgga bealde barge measta dušše beare davvisámegielain.

Norgga bealde ledje 1700-logus rievtti mielde dušše guokte olbmo geaid sáhtta gohčodit sámegiela dutkin. Nuppi birra mis leat dađi bahábut oalle unnán dieđut ja eai jur makkárga almmustahtton dutkanbohtosat, nuppi birra ges leat lihkus ollu dieđut ja árbejuvvon dutkamušat. Dat gean birra eai leat nu ollu dieđut lei Norgga vuosttaš sápmelaš báhppa, **Anders Porsanger** (1735–1780). Son jámii viehka nuorran go duššai fanasmátkkis Dánmárkui, muhto su árbi eallá ain dutkamušain maid almmustahtii su oahpaheaddji ja bargoguoibmi **Knud Leem** (1697–1774).

Knud Leem lei Máttá-Norggas eret ja studerii Københámmánis, muhto jagi 1725, 27-jahkásažžan, son bodii miššonearan Porsángui ja Lágesvutnii. Maŋnelis son barggai báhppan Álttás jagiid 1728–1734. Duon áigodagas son oahpai dán

guovllu giela, mainna son barggai eallima loahpa rádjai vaikko fárrii ge máttás gos elii vel 40 jagi.

Leem lei vuosttaš báhppa ja dutki, gii dutkkai Norgga beale davvisámegiela, ja dan son dutkkai olu. Dálá máilmmis sáhttit illá govahallat makkár barggu duohken lei oahppat giela man ii jur oktage lean govvidan dahje čállán, ja makkár rahčamuš lei čállit dákkár amas giela birra viiddes dutkamušaid 1700-logu birrasis ja duon áiggi teknihkain. Leem ii suige lean dušše gielladutki muhto álgoálggus vuosttažettiin miššoneara ja báhppa, gii barggai báhppan guhká maiddá máddin Avaldsnesas dáža birrasis (1734–1752).

Maŋnelis Leem dattetge šattai virgái, man illá sáhtii 1700-logu Norggas vuordit: jagiid 1752–1774 son barggai Troandimis miššonskuvlla dahjege Seminarium Lapponicum Fridericianum professorin. Easka dán virggis sus lei duohta vejolašvuohta fokuseret sámegiela dutkamii. Su buot dehálamos dutkanbarggut leat guokte sátnegirji, okta giellaoahppa ja njealjádin stuorra ja mánggabealat girji *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767), badjel 500-siidosaš diehtogirji Finnmárkku sámiid

Det haver været et for Verden hid-
indtil ubekiendt Sprog, saa at endog Lap-
pernes egne Naboer eller Norges Norske
Indbyggere kun lidt haver vidst deraf at sige;
men fortjener dog ikke mindre, end noget
andet Tungemaal at bekiendtgjøres: Thi det
er et curieux, accurat og sær compendieux
Tungemaal, da det, som i Dansken maae
udføres med flere Ord, fand her exprime-
res med et Ord, ex. gr. mit lille Brød he-
der paa Lappisk **Laibatzhiam.** Nota Di-
minutivi atzh, og Pronomen Suffixum
am, mit, er suffigeret **laibe, Brød.** Udi
ovenmeldte Grammatica haver jeg udførlig
viist det Lappiske Sprogs Genie, vil derfor
iffun ved en kort Extract af samme her fore-
stille nogle af Sprogets Egenheder.

kultuvrra, dábiid, oskku ja giela birra. Dát girji jorgaluvvui dalán maiddái duiskka-gillii ja dagai Finnmárkku sámiid dovddusin miehtá máilmmi.

Gielladutkama perspektiivvas Leem dehálamus barggut leat su stuorra giella-oahppagirji *En Lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden* (1748, 388 s.) ja vel ollu stuorát sátnegirjiit sámegiela dánsska- ja latiinnagillii, ja dán duon áigodaga čállin- ja dieđagielain sámegillii. Su sátnegirjiin (1756–1781) leat oktiibuot badjel 2000 siiddu ja dieđus logiid duháhiid mielde sánit.

Buot Leem bargguin vuhtto duohta mokta ja fasinašuvdna sámegillii. Okta suoh-tas ovdamearka lea *Beskrivelse*-girjii, mas son ovddoša sámegiela mii sáhtta ovttain sániin muitalit nu ollu ahte dánsska- dahje dárogillii dárbašit golbma sier-a sáni: *láibi* (*laibe*) lea dušše *Brød*, muhto *láibbážan* (*laibatzhiam*) muitala ahte dat ii leat stuoris ja dat lea mu, dánsskagillii *mit lille Brød*.

Leem čállá iežas girjiin maiddái dan birra, man unnán olggobeale olbmot ledje dan rádjai diehtán sámegiela birra. Su mielde ledje gullon čuoččuhusat ahte sámegiella lea kaohtalaš seaguhus buotlágan gielain, «et absurd, vildt, og confus Sprog». Muhto Leem duođastii iežas jagiid mielde oahppan, ahte sámegiella ii leat miige moivegielaid baicce hui gelddolaš, dárkilis ja beaktilis giella – «et curieux, accurat og compendieux Tungemaal». Sámegiella lei seamma rikkis go eará gielat, ja su jáhku mielde earenoamáš mávssolaš ja dološ giella mii duođaid galggai dutkojuvvot ja govviduvvot. Sámeálbmoga vuoigatvuođaid iežaset divrras gillii son maiddái anii hui dehálažžan.

Leem lei ovdavázzi olles Norgga gielladiehtagis. 1700-logus Norgga virggálaš giella lei dánsskagiella, ja dárogielas ii lean virggálaččat jur dađi stuorát stáhtus go sámegiela. Leem čálii iežas sámegiel grammatihkkagirji 1748:s ja vuosttaš sátnegirji 1756:s. Máilme vuosttaš dárogieles giellaoahpat ja sátnegirji ges il-bme easka 1800-logus. Sámegiella lei nie 1700-logu Norggas dihto láhkai dehálu go dárogieles iehčanas giellan.

Knud Leem: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767)

En Lappisk GRAMMA- TICA

Kánske vel stuorát imaš lei dat ahte **Gonagas Frederik V** Københámmánis nam-madii Knud Leema aiddo fal sámegiela professorin jagi 1752. Dat lei oalle vuor-demeahttun, dasgo Norggas eai dan rádjai goassege lean leamaš makkár ge pro-fessorat. Lei easka Frederik V (1723–1766) áddjut, **Frederik VI** (1768–1839) gii 1811:s ásaheii Norgga vuosttaš universitehta, Gonagaslaš Frederik universitehta (dálá Oslo universitehta). Nuppiid sániiguin olles Norgga buot vuosttamuš profes-sor lei sámegiela professor, 59 logi ovdal go gávdnui oba universitehta ge, main professorat dábálaččat barget.

Movttegis odasteaddji Dánmárkkus

Professor Leem virgi ii joatkašuvvan su maŋŋá, dasgo su semináraskuvla heait-tihuvvui go son jámi 1774:s. Giellabargu, man Leem lei álggahan, ii dattetge leat otná dán beaivvi rádjai nohkan, ja sámegiela dutkit ja eará giellabargit leat eanet go goassege ovdal. 250 jagi dassái dutkit ledje dattetge uhccán, ja čuovvovaš mearkkašahhti davvisámegiela dutki lei dánskalaš **Rasmus Rask** (1787–1832). Rask lei dainna lágiin earenoamáš dutki, ahte son ii goassege fitnan sámiid luhtte. Son lea liikká ain kánske buot eanemus dovddus dánskalaš gielladutki, gii dutkkai olles Eurohpá gielaide ovdahistorjjá ja historjjá, ja viidáseappot ge, Islándda rájes gitta India gielaide rádjai.

Sámegillii Rask oahpásmuvai easka maŋŋelis, 1820-logus ovdal árra jápmima jagi 1832. Son čálii sámegiela birra máŋgga dutkamušas, muhto dehálamus bargu sámegiela dutkamis lea su giellaoahppa mii lei ollásit ođasmahtton veršuvdna Knud Leem ovddit giellaoahpas. *Ræsonneret lappisk Sproglære efter den Sprogart, som bruges af Fjældlapperne i Porsangerfjorden i Finmarken: En Omarbejdelse af Prof. Knud Leems Lappiske grammatica* (1832) almmustuvai seamma jagi go Rask jámi. Dat lei nu ođđaáigásaš girji, ahte dan lea ain viehka álki lohkat jus máhtta dáro-, dánskka- dahje ruoŋagiela.

Maiddá Rask čállosiin, earret eará su giellaoahpa ovdasáns, vuhtto seamma mok-ta go Leem čállosiin: sámegiella lea maiddá Rask mielas okta dehálamus dološ-eurohpálaš giella, masa son einnostii mearkkašahhti rolla boahhteáiggi gielladutka-mis. Raskas lei sihke boastut ja riekta oktanaga. Ovtta dáfus son anii sámegielaid ja daid siste earenoamážit davvisámegiela nu boares giellan, ahte dálá dutkiide lea

RÆSONNERET LAPPISK SPROGLÆRE

EFTER DEN SPROGART,

SOM BRUGES AF FJÆLDLAPPERNE I PORSÅNGER-
FJORDEN I FINMARKEN

amas atnit muhtun gielaide man nu láhkai «boarrásabbon» go eará gielaide. Vaikko man ollu liikošeimmet davvisámegillii, de ii dat daninassii lea boarrásut giella go eará sámegiela dahje ovdamearkka dihte dárogiella dahje suomagiella.

Nuppe dáfus ges Rask nagodii movttiidahttit dutkiid sihke Norggas ja vel eanet Suomas dutkagoahtit sámegielaide ja eará Eurohpá unnitlogugielaid, mat eai dan rádjai lean nu ollu dutkojuvvon. Rask jáhkii, ahte sámegiela lea fuolkevuotta maiddá inuihttagielaiguin. Vaikko dat hypotesa lea manjelis mángii hilgojuvvon, de maiddá muhtun dálá dutkiid mielas Rask sáhtii leat juo iežas ággis rivttes luotaid alde. Dutkan joatkašuvvá ain, vaikko dieđus 200 jagi ođđasut perspektiivvas go dalle go Rask elii.

Rasmus Rask ii goassege fitnan Sámis. Vaikko son čálii 1800-logu álggu dehálamos sámegiela grammatihkkagirjii, de son ii astan eará go oanehaččat deaivvadit dušše ovtain sápmelaččain. Girji lei juo prentehusas, go Københámmanii bođiiga báhppa **Nils Vibe Stockfleth** (1787–1866) guovttos **Hans Mortensen Kolpusain** (1803–1880) gii lei Čáhcesullos eret. Dan dihte Rask ii sáhttán váldit vuhtii iežas giellaveahki dieđuid nu ollu go livččii háliidan, muhto son oinnii ge iežas giellaoahpa dušše vuosttašveahkin 1800-logu álggu oahpponeavvováilái ovdal manjit, buoret dutkamušaid.

Dađi bahábut Rask jámii skábmamánu 14. beaivve 1832, vissa ovdal go son oba oinnii iežas giellaoahpa mii bođii prentehusas seamma jagi loahpas. Juohke dáh-páhusas geavai aiddo nu go son sávoi: su manjá bohte ain buoret dutkamušat dutkiin geat duođas dovde Sámi ja máhte sámegiela. Rask ja su giellaoahppa ledje maiddá dat mat vuosttaš háve bukte sámegiela čállimii sámi bustávaid dego ovdamearkka dihte *đ* ja *ť*, maid son orru vissa ieš hutkan. Bustávva *ť*, vaikko vel hárvanaš bustávva sámegiela, lea ain dakkár bustávva mii ii adno jur mange eará giela go davvisámegiela.

Báhppa Stofeleahhta ja *det Samiske Sprog*

Báhppa Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) lea dovddus namma Finnmárkku historijás. Maiddá su bargu vuosttaš davvisámegiela Ođđa testameantta (1840) jorgaleaddjin lea bures dihtosis, go dat lei vuodđun olles Biibbalii (Bibal 1895) mii lei

Finnerne benævnes af de Svenske og af Finlænderne Lapper, selv kalde de sig Samer og deres Sprog Samesproget, og Finmarken Samelandet. Ved Benævnelsen Fin forstaa vi derimod som

áidna jorgalus gitta 2019 rádjai. Sámiide son šattai nu oahpsin ahte su namma ge oaččui sámegiel hámi Stofeleahtta.

Muhto báhpá bargguid lassin báhpá Stofeleahtta barggai maid sámegiela dutkama ja oahpahusa ovdii. Son čálii ovdamearkka dihte áppesgirjji ja stuorra sátnegirjji *Norsk-lappisk Ordbog* (1852) mii lei vuosttaš sátnegirji Knud Leem maŋná ja šattai vuodđun ain maŋit sátnegirjiide.

Rasmus Rask mielde su iežas giellaoahppa galggai leat šaldi doložis ođđa áiggi giellaoahpaide, ja vuosttaš grammatihkkačálii šaldi nuppe bealde lei Stockfleth. Jagi 1840 son almmustahtii girjji *Grammatik i det lappiske Sprog saaledes som det tales i norsk-Finmarken: Første Del: Bogstav- og Formlæren*, mii lei ain buoret giellaoahppa go dat mat ovdal ledje čállojuvvon. Dattetge geavai nu ahte muhtun dárogiela dutki kritiserii dán girjji nu ollu, ahte Stockfleth heittii áigumuša čállit giellaoahpa nuppi oasi. Stockfleth álggahii goit ođđa sámegiela čállintradišuvnna mánggain girjjiin, ja son maid oahpahii sámegiela ain ođđa buolvva báhpáide ja dutkiide, geaid árbbolaččat maiddái dálá sámegiela dutkit, eará giellabargit ja studeanttat leat.

Maiddái Stockfleth čállosiin sáhtta bures oaidnit man ollu son beroštii sámegielas ja man ollu son háliidii bealuštit sámegiela ja sámegielagiid árvvu. Iežas giellaoahpa álgosániin son guorrasa Knud Leem oainnuide das, man rikkes ja mávssolaš giella sámegiella lea, ja mo dat lea sámiide dieđus seamma divrras go eará gielat eará álbmogiidda. Seammás son guorrasa Rasmus Rask jurdagiidda dan birra, man dološáigásaš giella sámegiella lea, ja man dehálaš bargu sámegiela dutkan šaddá leat sihke sámiide ja earáide.

Vaikko dážat ja ruottelaččat ledje agibeaivve gohčodan sámiid namahusain *finn* ja *lapp*, de Stockfleth orru leamaš vuosttaš dáža máilmmis gii lea almmolaččat geavahan sániid *samisk* ja *same* dánskka- dahjege dárogillii. Iežas giellaoahpa (1840) álggus son čállá, ahte álbmot ieš gohčoda gielaset *det Samiske Sprog*. Eará maŋit čállosis jagi 1848 Stockfleth muitala, mo sámit gohčodit iežaset giela *sámegiellan* ja iežaset ruovttu *Sámeenan*: «selv kalde de sig Samer og deres Sprog Samesproget, og Finmarken Samelandet». (Dieđus juo ovdamearkka dihte Leem diđii ovddit

jahkečuodis ahte «Deres Tungemaal kalde de Same-gieel og deres Land Same-ednam»).) Manne vel čuohtenáre jagi ovdal go sánit *sámisk* ja *same* sajáiduvve dárogillii, muhto gii nu fertii dan álggahit, ja aiddo báhppa Stofeleahhta orru dan dahkan.

Ja mii čuovvut sin

Dološ miššonearat ja earát, geat barge Sámis, sámiid gaskkas ja sámegielain don doložis 200–300 jagi dassái, barge dávjá áibbas eará ulbmiliiguin go main mii otn eanemusat beroštit. Sii elle ja barge áiggis goas lei dárbu čilget sámegiela giellaoahpa álgosániin, ahte sámegiella maid lea áibbas duohta giella. Sii dušše namuhaste ahte *det Lappiske Sprog* lei álbmoga iežaset mielde *det Samiske Sprog* dahje *Samesproget*. Sin vuosttaš sátnegirjjiin ledje čállinvuogit mat eai leat áigá geavahuvvon sámegielas. Dábalaš olbmot eai dieđus jur dárbbas aiddo sin girjjiid ja eará dutkamušaid, eai ge leat goassege dárbbasan. Muhto dattetge aiddo dakkár olbmuid go Knud Leem, Anders Porsanger, Rasmus Rask, Nils Vibe Stockfleth ja Hans Mortensen Kolpus barggut leat leamaš dat vuodđu man ala dálá sámi čállingillii guoskevaš norpmat ja dieđut leat jahkečuđiid mielde huksejuvvon. Juo dán barggus ledje mielde sihke sámit ja olggobeale dutkit ovtas.

Dáid pionearaid haga sámegiela dálá čállinvuohki ii livčče dakkár go dál lea, buotlágan sámebustávaiguin mat leat váldon atnui juo measta guoktečuodji jagi dassái. Dál geavahit iešguđetlágan neahttasátnegirjjiid go ohcat heivvolaš sámegiela sániid ja dadjanvugiid, muhto daid maddái leat olbmot ráhkadan. Dálá neahttasátnegirjjiid ja eará reaiduid dego divvunprográmmaid ráhkadeaddjiin leat leamaš vuodđun ovddit buolvaid sátnegirjjiid, ja ovddit buolvvain ges vel árat ovdavázziid barggut. Norgga vuosttaš professor Knud Leem ja su veahkki Anders Porsanger álggaheigga barggu davvisámegiela čálalaš geavaheami ovdii ja dat joatkašuvvá álo go mii čállit sámegillii dahje ohcat sániid dálá sátnegirjjiin.

Eanaš čállosis namuhuvvon publikašuvnnat gávdnojit Norgga našunála girjerádjosa siiddus nb.no.

